

SCHIZOFRENIE EN KUNST

Overwegingen bij een boek van de Weense psychiater Navratil

„Een kunst die zich zo ver van de menselijke gemeenschap heeft verwarder dat zij alleen nog voor de schepper er van begrijpelijk is, ontrekt zich aan iedere waardebeoordeling“ (Schwab).

MISSCHIEEN IS TOCH WEL een van de grootste wezenlijke kenmerken van een cultuurtijdperk dat zij in het algemeen bepaalde normen stelde waaraan de kunstenaar moest voldoen. Eensdeels waren deze strenge normen gelegen op het gebied van het ambachtelijke anderdeels op die van de algemene inhoud van het werk. Kunstenaar over het algemeen was hij die een algemeen gestelde en aanvaarde idee van een bepaalde bevolkingsgroep of geheel volk in voor ieder te vertalen vormen kon verwerkliken. Voor ieder d'er kunstuitingen lagen de waardering van het geestelijk element steelels aan de top en moest de kunstenaar om deze top te bereiken vele jaren van ambachtelijke vorming doormaken om tenslotte deze meestal hoge geestelijke waarden in zijn juiste vorm te kunnen fixeren.

Wij nu leven heden ten dage in een wereld die een fel contrast vormt met de hierboven in het kort gegeven karakteristiek voor wat betreft de culturen die aan ons vooraf zijn gegaan. Voor ons zijn persoonlijkheid, originaliteit en volkomen ontkenning van het ambacht welhaast voorwaarden geworden om nog op enig gebied in de kunst ons steentje te kunnen bijdragen.

Zijn wij nu inmiddels al zo ver gekomen om voor- en misschien nadelen tegenover elkaar te kunnen afwegen en ons af te vragen of we deze noodzakelijke ontwikkeling alleen maar als een gunstige gang van zaken dienen op te vatten? Vijftig jaar in de geschiedenis is nog niet veel maar misschien juist voldoende om toch in termen van boekhouden een proefbalans op te maken. Bovendien zijn er juist in deze vijftig jaar door de groei van de psychologische wetenschap inzichten verkregen en is er materiaal vergaard zoals nog nimmer daarvoor het geval geweest is en kunnen wij ons dus tot het opmaken van deze proefbalans wel competent achten, indien we ons voor ogen blijven stellen dat we, evenals voor een bedrijf, een ruwe balans wensen te verkrijgen voor de situatie waarin wij ons nu bevinden, welke ons bovendien in staat stelt een mogelijke prognose te maken voor de gang van zaken in de toekomst.

• 2 woorden, 2 werelden •

Schizophrenie en Kunst, twee woorden en twee werelden welke heden ten dage vaak met elkander in verband gebracht worden, maar waarvan men een goede vijftig jaar geleden nog nauwelijks in deze combinatie gehoord had.

Schizophrenie, een geestesziekte welke met de lelijke Nederlandse benaming gespletenheid van geest zo niet fraai, dan toch misschien wel juist is weergegeven. Een nieuwe ziekte? Neen; maar een die evenals bijv. managerziekte juist in onze eeuw in een meer algemeen gekende vorm naar voren is gekomen; ongeremd in het volle daglicht is getreden. Vanwaar nu dat woord ongeremd? Nemen we aan dat ook in voorgaande eeuwen deze geestesziekte toestand bij vele mensen heeft bestaan, dan kunnen we nu dus meteen al vast stellen dat het een van de verdiensten is geweest van de ontwikkelingsgang der psychologie, dat wij nu een bepaald gefixeerd, meer of minder genuanceerd, beeld van deze geestesgesteldheid hebben kunnen verkrijgen. Hoe is men er echter toe gekomen juist deze vorm van maniforme psychose, in verband te brengen met voornamelijk uitingen op het gebied van beeldende kunst?

• Genie en waanzin •

Als uitgangspunt kan men hiervoor wel de heel simpele doch veel gehoorde stelling nemen dat genie en waanzin aan elkaar grenzen. Een arts in Parijs die door zijn huwelijk met een kunstenaar geïnteresseerd raakte in de geestelijke achtergronden van wat men pleegt samen te vatter onder de benaming „Kunstenaarswereld“ kwam tot de ontstellende uitspraak dat verui, het merendeel lijdende was aan schizofrenie of één of andere vorm van maniforme psychose in meerdere of mindere mate. Ontstellende conclusie! Men analyseerde vele tekeningen gemaakt door niet-kunstenaars welke in zenuw-inrichtingen voor genoemde ziekte werden verpleegd (men raadplege de illustraties in Leo Navratil; Schizofrenie und Kunst) en vergeleek deze uitingen met de vele vormen welke zich heden ten dage voordoen in vooral de schilder-kunst.

• Verschijnsel Van Gogh •

Het verschijnsel Van Gogh was in de laat 19e eeuw nog een volkomen uniek verschijnsel. Men wist niets van geestelijke invloeden van de kunstenaar vanuit diens eigen gestoorde geestelijke structuur en men had nog niet het flauwste vermoeden van LSD 25.

Vincent echter was patiënt, doch — en nu diene men fel te onderstrepen — hij stond nog geplaatst in een tijdperk waarin normen gesteld werden aan hen die meenden geroepen te zijn om de Idee tot uitdrukking te brengen. Hiermede is bepaald de menselijke strijd van Vincent om zich toch ondanks zijn ziekte een plaats te

veroveren in deze hem kritisch gezinde maatschappij.

Deze titanenstrijd binnen een tijdsverloop van een tiental jaren is de meesten van u bekend. Welnu, de norm, de kritische norm welke door een cultuurtijdperk aan de kunstenaar wordt gesteld (de vorm van deze norm is niet belangrijk) is het enige middel om de schizofreen-kunstenaar of de kunstenaar-schizofreen tegen zichzelf te beschermen.

In tijdperken met hoge ambachtelijke normen naast een vraag naar grote geestelijke inhoud, in zulke tijden waren er natuurlijk ook velen die men nu het etiket schizofreen zou opplakken; echter, hun geestelijke producten verdwenen meestal in wat wij nu volkskunst plegen te noemen. Door zijn argeloosheid en zijn niet-belangrijk-zijn was de volkskunst-cultuur een ideale en een gezonde gelijkwaardige uitlaatklep.

Tegenwoordig zijn deze grenzen er niet meer. Volkskunstcultuur is vrijwel geliquideerd en de rest is vrijwel normloos tot kunst geproclameerd. Hoezeer echter tot enorm geestelijk nadeel van velen welke zich nauwelijks enig beeld kunnen vormen van het tijdsbestek waarin zij zijn geplaagd! Missen deze figuren namelijk hun tegenpool, dan slingeren zij als een stuurtloos schip door de hen overspoelende golven van hun eigen gemoedsleven. Zij vinden geen uitweg en voelen zich opgesloten in het labyrint van hun eigen zieleleven. (Volgens Leo Navratil is het labyrint een zeer geliefd symbool voor deze typerende ziekte). Misschien is er zelfs een lijn te denken vanuit dit labyrint naar het meestal stijlloos en stuurtloos gebazel in de vele vormen van moderne literatuur. Doch dit valt buiten dit bestek. Wel geeft vaak het kop- en staartloze beeld van de moderne elektronische muziekcomposities mij veel te denken, doch ook dit noem ik alleen om de balans voor wat betreft de menselijke zijde en voor wat wij dienen te verwachten in de toekomst.

• Woord van

Thomas Mann •

Nog steeds zijn de woorden van Thomas Mann „es ist an der Zeit das kitschisch minderwertige heilig zu erklären“ juist. Nog steeds is het een raadsel dat de seksuoloog dr. Van Embde Boas werk van een zijner patiënten het etiket Kunst verleent. (werk van Melle); werk dat wemelt van Phallische symboliek (volgens Navratil zeer specifiek voor en geliefd bij schizofreen).

Het boek van Leo Navratil geeft dus, hoe gedegen ook, geen oplossing. Er zijn geen aanwijzingen in te vinden hoe wij uit deze benauwende situatie geraken. De situatie namelijk van het vrijwel amorf in elkaar overgaan van gebieden als kunst, werk van klinische patiënten, werk van hen die tot geen van beide groepen behoren, kindertekeningen enz. Wel geeft Navratil een volledige samenvatting van alle verschijningsvormen in de zo juist genoemde uitingen van de menselijke geest, maar voor degene die dan naar meer verlangt, loopt het op een teleurstelling uit.

Soms bekruipt je het gevoel dat hij en andere deskundigen niet durven. Bovendien maken zij de verwarrend groter. Heeft niet prof. Kraus eens in een lezing beweerd, dat men het werk van Van Gogh geheel geschieden dient te zien van zijn geestelijke spanningen of letterlijk „Zijn ziekte heeft niets te maken met zijn aanleg, zijn kunnen, zijn genialiteit“.

Een uitspraak die voor mij, gezien al het voorgaande, zeer moeilijk valt waar te maken, vooral als men bedenkt dat dezelfde prof. Kraus slechts even later zelf beweert: „De crises van Vincent ontstonden doordat tenslotte het werken hem niet meer voldoende uitlaat bood voor de steeds stijgende innerlijke spanningen“. Wonderlijker tegenspraak is nauwelijks denkbaar. Is hier de houding van prof. Kraus tegenover het uitzonderlijk hoog gestegen idool Van Gogh ook niet mede bepaald door een soort van angst zichzelf op een of andere wijze voor het publiek belachelijk te maken, vooral nu Van Gogh eigenlijk volkomen is geaccepteerd? Voor een juiste waardebeoordeling in deze zijn wij nog niet ver genoeg in de geschiedenis en valt nog nauwelijks een balans op te maken.

Günther Schwab analyseerde de situatie als volgt: „Wat de mensheid op

DE ILLUSTRATIE hieronder geeft een indruk van de uitwerking van het (genees)middel LSD 25. Met dit middel kan kunstmatig een vorm van schizofrenie worden opgewekt. Wie de illustratie van links naar rechts en van boven naar beneden bekijkt ziet de uitwerking van LSD steeds sterker en heftiger worden totdat bij de figuur in het midden rechts het toppunt der deformatie bereikt is. Daarna neemt de werking van het middel weer geleidelijk af hetgeen te zien is aan de geleidelijk weer toenemende herkenbaarheid van de tekeningen.

het ogenblik kunst noemt zijn alleen nog maar koortskramen van een zieke ziel. De zieke kunst ondermijnt het gehele sociale verband. Het schizoïde en het schizofrene komt in de meest uiteenlopende vormen van krankzinnigheid tot uiting“.

Indien het boek van Navratil u tot onderschrijving of tot afwijzing van Schwab's uitspraak zou kunnen brengen dan heeft het zijn verschijning daarmee gerechtigd.

L. G. LE ROY

(Leo Navratil: „Schizofrenie und Kunst“; uitg.: Deutscher Taschenbuchverlag, München; DTV-pocket 287, met 99 illustraties, DM 2,80)

NIEUWE POCKETS

WILLEM IVEN, Koerierlezers beter bekend als Kranterveer, mag en kan niet verweten worden dat zijn Elsevierpocket 27 in zekere zin nog te vroeg komt. Volgens de kalender zou men inderdaad al met animo in de tuin bezig moeten kunnen zijn. De praktijk is dit jaar weer eens anders. Gezeten bij de brandende kachel bladert men in Iven's boekje „Uw tuin vol bloemen en planten“ en al lezende en vooral, kijkende stelt men vast dat Iven een inspirerende „moderne tuingids“ samengesteld en geschreven heeft. Een heel nuttige ook. In de eerste plaats wegens de inderdaad „bijzonder praktische tabellen voor het inrichten van de bloemenborder“. Maar nuttig in het bijzonder omdat Iven een man is die zo zijn eigen ruime en gezonde ideeën heeft over wat leeft in en rond de tuin; maak er, vanwege de dieren en beesten „geen chemische fabriek van“.

De overige titels zijn herdrucken waarbij de auteur Alfred Andersch over zijn opvattingen van dramaturgie. Omdat althans enkele van Andersch spelen ook in Nederland zijn uitgezonden volgen hier de titels: Fahrertucht, In der Nacht der Giraffe, Der Tod des James Dean, Russische Roulette. De ovrige titels zijn herdrucken waarbij de auteur Alfred Andersch over zijn opvattingen van dramaturgie. Omdat althans enkele van Andersch spelen ook in Nederland zijn uitgezonden volgen hier de titels: Fahrertucht, In der Nacht der Giraffe, Der Tod des James Dean, Russische Roulette. De ovrige titels zijn herdrucken waarbij de auteur Alfred Andersch over zijn opvattingen van dramaturgie. Omdat althans enkele van Andersch spelen ook in Nederland zijn uitgezonden volgen hier de titels: Fahrertucht, In der Nacht der Giraffe, Der Tod des James Dean, Russische Roulette.

Ook bekentenisliteratuur

„GOD IS ANDERS“, de jongste publicatie van Dr. J. J. Buskes onderscheidt zich in bepaald opzicht van zijn veelgelezen boek „Hoera voor het leven“. Vertelt hij in laatstgenoemd werk veel over zichzelf, in dit jongste korte geschrift van 110 bladzijden laat hij misschien nog meer van zichzelf zien. We hebben hier te doen met „bekentenisliteratuur“, zij het in enigszins andere betekenis dan waarin dit woord de laatste tijd veelvuldig is gebruikt. Wil men het een overdenking noemen, mijneentwege een „verhandeling“ — het is in geen geval een betoog, al heeft het daar soms de vorm van. Veel liever zou ik spreken van een getuigenis, voortkomende uit een mystieke moment, die door het hele boek heenloopt; de tweestrijd, die in de schrijver van Jacob met de engel. Een diep menselijk verzet tegen God, toch uitlopend op de kreet: „Ik laat U niet gaan tenzij ge mij zent“.

geen afwezigheid van God, maar de roep om de verborgen God, die zich slechts openbaart in de vorm van genade. In het hoofdstuk „Een gekende des Heren“ keert hij zich tegen de analytische methode waarmee de mens vruchteloos tracht zichzelf en zijn motieven te doorgronden. Dat doorgronden kan alleen God; daarom haten wij hem en kunnen we niet buiten hem. We vinden in dit boek in moderne vorm veel terug van de zelfstrijd bij Job, bij de psalmdichters en bij Augustinus. De angst voor het leven wordt niet met halleluja's overschreeuwd en weggewuifd, maar als een realiteit ervaren en aanvaard. De woorden hebben hier de klank van authenticiteit, van doorleefdheid, en daarom leest men dit boek niet met de geruststellende gedachte dat er straks wel een happy ending zal volgen. Misschien is dat het weldadige en aanvaardbare van dit boek, dat hier met een predikan; komt die ons krachtens zijn deskundigheid wel even zal vertellen hoe God dan wel is, maar dat er een mens aan het woord is die zijn wijfel en zijn angst durft uitspreken op een wijze, die de lezer iets van zichzelf doet herkennen. Misschien zijn er wel bij te spreken over Onze Lieve Heer, en dat na lezing nog volhouden ook. Zij zijn er niet minder, en het boek er niet beter om. (Uitg.: Zomer en Keuning, Wageningen).

DE KONING KOMT VOORBIJ De gala-avond waarmee de Boekenweek dit jaar werd ingezet gaf een experimenteel toneelvoorstelling te zien. Opgevoerd werd „De koning komt voorbij“ van de overleden, althans bekende Sybren Polet. De opvoering heeft maar weinig te maken met de veelvoorkomende abstractie in het stuk. Lezing ervan loont omgeveer de moeite. Bij kan nu gedaan worden omgeveer de moeite. Bij (A'dam) de tekst als Literaire Reuzenpocket heeft uitgegeven (1/4,50).